

Олександр Сафін,

доктор психологічних наук, професор

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

вул. Садова, 2, м. Умань, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5745-8635>

УМОВИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті за результатами емпіричного дослідження визначено особистісні та діяльнісні умови розвитку психологічної готовності до професійної діяльності студентів-психологів у процесі навчання у закладі вищої освіти. Зокрема, зазначається, що структура психологічної готовності до професійної діяльності у студентів-психологів є складним синтезом тісно взаємопов'язаних структурних компонентів. До них можна віднести мотиваційно-ціннісний, емоційний та когнітивний компоненти. При цьому мотиваційно-ціннісний компонент є інтегруючим та посідає центральне місце. Критерієм визначення рівнів розвитку готовності до професійної діяльності студентів-психологів є ступінь сформованості когнітивного, емоційного та мотиваційно-ціннісного компонентів та особливості їхньої взаємодії. Виокремлено три рівні розвитку готовності до професійної діяльності студентів-психологів – актуальний, потенційний та елементарний.

На розвиток готовності до професійної діяльності студентів-психологів впливає сукупність особистісних та діяльнісних умов. Найважливіша умова розвитку готовності до професійної діяльності – рівень розвитку потребово-мотиваційного компонента, який інтегрує визначення рівня і характеру розвитку готовності. До особистісних умов, що визначають рівень розвитку готовності до професійної діяльності, належать рівень соціального інтелекту, емоційно-ціннісне ставлення до себе та узгодженість ціннісних орієнтацій за засобами та цілями. До діяльнісних умов, що визначають динаміку та напрям розвитку готовності до професійної діяльності, належать процес навчання та виробничі практики. Виходячи з вищезазначеного, підкреслимо, що освітній процес у закладі вищої освіти має будуватися на основі актуального, потенційного та елементарного рівнів розвитку з урахуванням особистісних та діяльнісних умов.

Ключові слова: психологічна готовність, студенти-психологи, професійна діяльність, когнітивний компонент, емоційний компонент, мотиваційно-ціннісний компонент.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми.

На сьогодні фахівці-психологи затребувані у багатьох сферах діяльності людини, а після закінчення війни виникне великий попит на фахівців, здатних надавати психологічну допомогу ветеранам з ПТСР. Крім того, з'являється багато нових спеціальностей, близьких до психології або безпосередньо з нею пов'язаних (менеджмент роботи з персоналом, коучинг, HR тощо).

Проблему психологічної готовності досліджували Т.В. Жванія, С.М. Кучеренко, В.А. Моляко, С.А. Мул, М.Л. Смульсон, О.М. Сорока, Н.С. Сторожук, М.І. Томчук, О.В. Хуртенко та інші українські дослідники. О.М. Кокун вважає, що засвоєні у навчанні знання, вміння та навички вже є не предметом навчальної діяльності, а засобом професійної діяльності (Кокун, 2012). Це дозволяє стверджувати, що під час навчання у ЗВО у студентів формується основа трудової, професійної діяльності, а саме готовності до неї.

Мета дослідження – виявити умови розвитку психологічної готовності до професійної діяльності студентів-психологів у процесі навчання у ЗВО.

Завдання дослідження:

1. Дослідити особистісні умови розвитку готовності до професійної діяльності студентів-психологів у процесі навчання у ЗВО.

2. Визначити взаємозв'язок особистісних та діяльнісних умов розвитку готовності до професійної діяльності студентів-психологів.

Методи дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь 164 студенти, які навчаються за спеціальностями «Психологія» та «Педагогіка та психологія», зокрема, студентів I курсу – 43 особи, II курсу – 39 осіб, III курсу – 27 осіб, IV курсу – 31 особа, V курсу – 24 особи.

Відповідно до поставленої мети дослідження було застосовано інструментарій, спрямований на виявлення особливостей розвитку компонентів готовності до професійної діяльності студентів-психологів. Особистісні умови знайшли своє відображення у структурних компонентах психологічної готовності до професійної діяльності, а саме у когнітивному, емоційному та мотиваційно-ціннісному. Когнітивний компонент характеризується знаннями специфіки роботи у різних соціальних сферах; знанням форм, засобів та методів професійної діяльності; знанням типології, основних джерел виникнення психологічних та соціально-психологічних проблем, що набуваються у процесі навчання. Для цього за допомогою методики Дж. Гілфорда та М. Саллівена було здійснено діагностику соціального інтелекту. Для перевірки гіпотези дослідження було використано непараметричний критерій Манна-Уїтні із застосуванням методу парного порівняння двох груп. Отримані дані піддавалися статистичній обробці, за результатами якої було визначено достовірність відмінностей. Для остаточних висновків використовувалися результати лише на рівні значу-

щості 0,1; 0,05; 0,01. На рис. 1 подано розподіл студентів за курсами залежно від рівня розвитку соціального інтелекту.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що до V курсу навчання у студентів-психологів з високою мотивацією до професійної діяльності помітно краще розвивається здатність ідентифікувати характер взаємин і мовленнєву експресію співрозмовників у контексті певної ситуації, певних взаємин; знаходити адекватну до різних ситуацій спілкування тональність та володіння великим репертуаром рольової поведінки, чому сприяє прогностичний характер діяльності; різноманітність складних видів діяльності, включених до ієрархічних відносин; емоційна включеність у діяльність та задоволеність результатами праці.

Емоційний компонент характеризує особливості внутрішньої динаміки, структуру та специфіку ставлення особистості до власного «Я», відіграючи найважливішу роль у налагодженні міжособистісних взаємин, у формулюванні цілей та їхньому досягненні, у пошуку та реалізації інваріантів подолання кризових ситуацій. Методика дослідження самовідношення Р.С. Пантилеева дозволяє зареєструвати характеристики узагальненого почуття обстежуваних стосовно власного «Я» за 9 параметрами. Для перевірки значущості відмінностей вибірок використовувався t-критерій Стьюдента (табл. 1).

Значення t-критерію дозволяють зробити такі висновки: зафіксовані відмінності в показниках ознаки «самовпевності» між вибірками ($p < 0,01$); показники ознаки «відбите самовідношення» у вибірці 3 мають тенденцію до перевищення аналогічних показників у вибірці 1 ($p < 0,1$); показники ознаки «самообвинувачення» у вибірці 4 мають тенденцію до перевищення аналогічних показників у вибірці 5 ($p < 0,1$).

Виявлені відмінності свідчать про те, що студенти, у яких не зафіксовано розвиток готовності до професійної діяльності, переживають стосовно себе сумніви та незадоволеність власними можливостями, а також відчувають себе, на відміну від студентів, у яких зафік-

совано розвиток готовності до професійної діяльності, більш слабкими і нездатними викликати поважні відгуки оточуючих щодо себе. Виявлені тенденції свідчать про те, що за відсутності розвитку готовності до професійної діяльності очікуване відношення інших людей переважно прогнозується особистістю як несхвалення, відсутність розуміння і навіть антипатія (шкала «Відбите самовідношення»), а емоції на адресу свого «Я» часто відфарбовані негативно (шкала «самозвинувачення»). Зафіксована відмінність дозволяє припускати наявність взаємозв'язку між готовністю до професійної діяльності та самовпевненістю обстежуваних.

Зв'язок між цим аспектом самовідношення обстежуваних та рівнем їхньої успішності виявлявся методом кореляційного аналізу (r-Пірсона). В результаті вторинної статистичної обробки результатів за методикою дослідження самовідношення було достовірно зафіксовано відмінності у вибірках обстежуваних та статистично встановлено взаємозв'язок між показниками готовності до професійної діяльності та складниками узагальненого самовідношення.

У результаті теоретичного аналізу виявлено, що ціннісні орієнтації є суттєвим складником готовності до професійної діяльності студентів-психологів. Вони виконують важливу мотиваційну роль, є регулятором мотиваційно-ціннісного компонента готовності до професійної діяльності студентів-психологів. Аналіз професійних мотивів засвідчив, що вони є різними за своєю будовою: є студенти, які розуміють один мотив (22%) – нестійке бажання займатися психологічною діяльністю; інші (52%) два мотиви: стійке бажання займатися психологічною діяльністю та схильність до роботи з людьми; треті (26%) – бажання займатися професійно-психологічною діяльністю, схильність до роботи з людьми, інтерес до спеціального навчального предмета та намір використовувати отримані знання. Для студентів третьої групи оптимально виражений мотиваційно-ціннісний компонент готовності та саморозвитку у вибраній професійній діяльності.

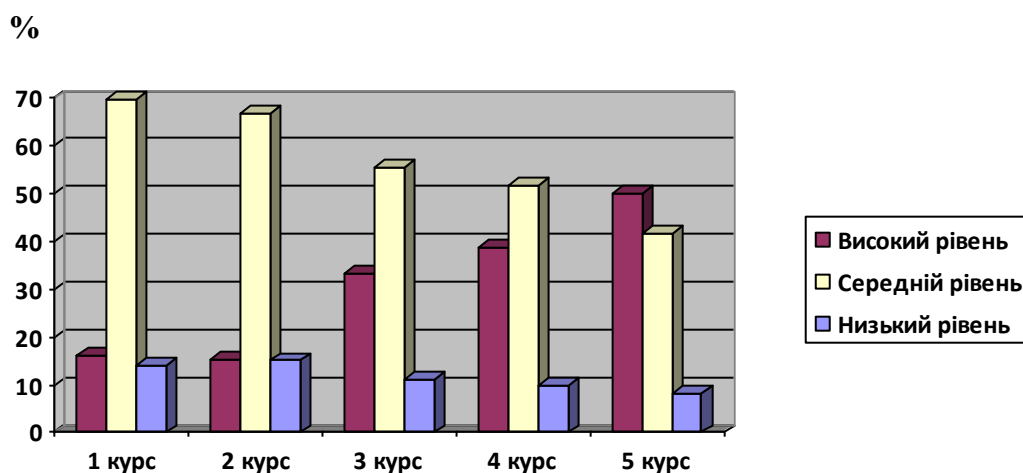

Рис. 1. Розподіл студентів за курсами залежно від рівня розвитку соціального інтелекту

Результати розрахунку t-критерію Стьюдента для перевірки гіпотези відмінностей вибірок за емпіричними значеннями шкал Методики дослідження самовідношення Р.С. Пантилєва

Показники	Критерій рівності дисперсій Левіна		t-критерій рівності середніх		
	F	Знч.	t	ст. св.	Знч. (2-сторін)
Відкритість					
Передбачається рівність дисперсій	2,831	0,101	-0,169	39,3	0,867
Рівність дисперсій не передбачається			-0,165	0,989	0,870
самовпевненість					
Передбачається рівність дисперсій	0,031	0,863	-2,670	39	0,011
Рівність дисперсій не передбачається			-2,661	37,538	0,011
самокерівництво					
Передбачається рівність дисперсій	2,248	0,143	0,497	39	0,622
Рівність дисперсій не передбачається			0,486	32,794	0,630
Відображене самовідношення					
Передбачається рівність дисперсій	0,003	0,956	-1,576	39	0,123
Рівність дисперсій не передбачається			-1,580	38,506	0,122
Самоцінність					
Передбачається рівність дисперсій	2,007	0,165	-0,375	39	0,710
Рівність дисперсій не передбачається			-0,367	33,036	0,716
Самоприйняття					
Передбачається рівність дисперсій	0,207	0,653	0,082	39	0,935
Рівність дисперсій не передбачається			0,081	36,567	0,936
Самоприхильність					
Передбачається рівність дисперсій	1,168	0,288	0,820	39	0,417
Рівність дисперсій не передбачається			0,815	36,907	0,420
Внутрішня конфліктність					
Передбачається рівність дисперсій	1,575	0,215	1,291	39	0,204
Рівність дисперсій не передбачається			1,310	38,917	0,198
Самозвинувачення					
Передбачається рівність дисперсій	0,011	0,923	1,770	39	0,085
Рівність дисперсій не передбачається			1,760	37,096	0,087

Результати. За результатами дослідження особистісних умов розвитку психологічної готовності до професійної діяльності студентів-психологів було виокремлено 3 групи, які мають комплекс професійних особливостей.

Група 1. До неї увійшли обстежувані, які продемонстрували схожі результати під час тестування та за результатами експертної оцінки названі готовими до професійної діяльності. Для них є характерним високий рівень розвитку всіх компонентів готовності. Ці обстежувані демонструють актуальний спосіб розвитку готовності до професійної діяльності. Готовність до професійної діяльності розвивається монотонно, якісні зміни відбуваються на кожному курсі.

Когнітивний компонент розвитку готовності до професійної діяльності характеризується орієнтацією на рольову поведінку та професійний розвиток. В обстежуваних із високим рівнем готовності домінують високі показники за субтестами № 3 та № 4 та високий рівень композитної оцінки, що пов'язано з орієнтацією особистості на духовні цінності. Вони здатні прогнозувати, виходячи з характеру спілкування, считування думок та почуттів своїх співрозмовників, поведінку і вчинки останніх, а також вибудовувати свій стиль поведінки, спрямований на досягнення власних цілей.

Емоційний компонент готовності до професійної діяльності характеризується через позитивне приймаюче ставлення до себе у молодих людей з цієї групи і є однією зі сторін позитивного приймаючого ставлення до світу взагалі і має характер установки. Виражені соціальні емоції співпереживання, співчуття, що супроводжуються активним сприйняттям. Емоції легко усвідомлюються, допускаються до свідомості. Здатні точно розуміти власні внутрішні стани і тому висловлювати почуття у чіткому та певному вигляді. Впевненість у собі ґрунтується на ясному розумінні того, що відбувається, і знанні власних здібностей. Критичність поширюється на окремі вчинки, почуття, думки.

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності до професійної діяльності характеризується через спрямованість на інших людей, турботу про них, на відповідальність перед ними, на прагнення принести їм користь. З цього можна зробити висновки, що у студентів-психологів система особистісних цінностей знаходить адекватніше відображення у професійних цінностях. Групу найбільш динамічних становили цінності менш значущі, розташовані нижче в ієрархії. Думку оточуючих про себе вони пропускають через систему як власних оцінок, так і оцінок оточуючих. Мають ціннісну позицію як стосовно себе, так і стосовно оточуючих. Виявляють емпатію у спілкуванні.

Визначили собі сенс свого життя, близькі і віддалені цілі, тобто намітили шлях життя.

В обстежуваних із актуальним рівнем розвитку готовності до професійної діяльності зміни починаються з I курсу, а після виробничих практик зміни стають якісними. Характер подібних змін наближає студентів за профілем виразності особистісних якостей до профілю працюючих фахівців-психологів. Це свідчить про стабільний розвиток готовності до професійної діяльності та можливість оптимального способу досягнення професійної мети у мінливих умовах як ознаки становлення професіонала.

Група 2. До неї увійшли обстежувані, які продемонстрували під час тестування несподівані результати. Такі обстежувані виявляють потенційний рівень розвитку готовності до професійної діяльності. До цієї групи увійшли студенти з високим та середнім рівнями розвитку соціального інтелекту, з позитивним прийняттям себе та середнім рівнем розвитку мотиваційно-ціннісного компонента. Готовність до професійної діяльності розвивається стрибкоподібно, якісні зміни відбуваються на IV та V курсах.

Когнітивний компонент розвитку готовності до професійної діяльності характеризується здатністю тонко відчувати різні відтінки взаємин у процесі спілкування лише у контексті певної, добре знайомої ситуації, певних взаємин. Такі обстежувані здатні адаптувати стиль свого спілкування з іншими і мають середній рівень рольової пластичності, але вони неспроможні ідентифікувати характер міжособистісних ситуацій у процесі їхнього розгортання.

Емоційний компонент готовності до професійної діяльності характеризується в обстежуваних цієї групи повною задоволеністю собою, щодо себе вони відчують позитивні емоції, негативні переживання є ситуативними та мінімальними, що забезпечує емоційний психологічний комфорт і сприяє оптимальному функціонуванню особистості. Не досить ясно знають власні слабкі сторони та обмеження, приймають їх, вважають їх неминучою частиною своєї особистості. Наявні можливості забезпечують їм частковий успіх у діяльності, що викликає надмірну підвищену впевненість у собі. У разі невдачі спочатку перебувають у стані розгубленості. Цінність своєї особистості відчують повною мірою і навіть дещо перебільшують її. Маючи позитивний досвід у діяльності, молоді люди часто завищують самооцінку.

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності до професійної діяльності характеризується значно більшою узгодженістю обстежуваних за засобами, ніж за цілями, що є показником орієнтованості на себе, на власний успіх. Ці результати свідчать, що різкі зміни ієрархії, як правило, пов'язані з цінностями нереалізованими, але потреба в реалізації їх є найбільш актуальною у новій ситуації. Порівняння особливостей динаміки реалізації цінностей-цілей та цінностей-засобів показує, що великою різноманітністю змін характеризуються цінності-засоби. Цей факт відповідає тому, що

цінності-засоби представлені у розумінні обстежуваних цієї групи психологів більш диференційовано за рівнем значущості, ніж цінності-цілі. В обстежуваних із актуальним рівнем розвитку готовності до професійної діяльності зміни починаються з I курсу, а після виробничих практик зміни стають якісними, характер змін наближає студентів за профілем виразності особистісних якостей до профілю фахівців-психологів. Це свідчить про стабільний розвиток готовності до професійної діяльності та можливість оптимального способу досягнення професійної мети у мінливих умовах як ознаки становлення професіоналіста.

В обстежуваних із потенційним рівнем розвитку готовності до професійної діяльності зміни починаються з III курсу, після виробничих практик зміни мають нестабільний характер, якісні зміни відбуваються після IV курсу, характер змін на 56% за профілем виразності особистісних якостей збігається з профілем працюючих фахівців-психологів. Це свідчить про затримку розвитку готовності до професійної діяльності, але є можливість для досягнення професійної мети.

Група 3. До неї увійшли обстежувані, які продемонстрували під час тестування подібні результати. Такі обстежувані демонструють елементарний рівень розвитку готовності до професійної діяльності. До цієї групи увійшли фахівці із середнім та низьким рівнями розвитку соціального інтелекту, з негативним прийняттям себе та низьким рівнем розвитку потребово-мотиваційної сфери. Готовність до професійної діяльності розвивається стрибкоподібно, зміни неякісні та нестабільні, відбуваються на всіх курсах навчання.

Когнітивний компонент розвитку готовності до професійної діяльності характеризується відсутністю навичок практичної психологічної роботи, що зазвичай викликає захисну реакцію і знижує експресивну сприйнятливості. Нечутливість до невербальної експресії суттєво знижує здатність розуміти інших. Перевантаженість негативними стресовими чинниками стала результатом когнітивної мінімізації, що веде до низької диференційованості Я-концепції та невисокого рівня рефлексії.

Емоційний компонент готовності до професійної діяльності характеризується змішаним ставленням до себе (позитивним, негативним, конфліктним). Обстежувані слабо вміють керувати власними емоційними станами, використовують найчастіше механізм придушення, приховування негативних емоцій, не дозволяють їх переживати. Або трапляється інша крайність – бурхлива розрядка емоцій. Емоційна сфера молоді характеризується низьким рівнем розвитку: слабо сформовані соціальні емоції, такі як співчуття, співпереживання. Емоції їх часто мають стихійний, некерований характер. Є слабка усвідомленість переважачих емоцій, відсутнє розуміння справжніх причин їхньої появи. Появу емоцій пов'язують із зовнішніми подіями. Емоційно центровані, орієнтовані на себе. Зазначається обмеження соціальних контактів, їхня поверховість, знеособлення. Емоції, що виражаються, часто неадекватні ситуації через нерозуміння ситуації.

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності до професійної діяльності не розвинений. Відсутня узгодженість обстежуваних за засобами та цілями, що є показником орієнтованості на себе, відсутності орієнтованості на професійний розвиток. Слабкі зміни ієрархії пов'язані із нереалізованими цінностями, потреба у реалізації яких менш виражена, попри нову ситуацію. Ціннісні орієнтації є слабо динамічним утворенням. Динаміка ціннісних орієнтацій не взаємопов'язана зі змінами соціально-економічних умов життєдіяльності. В обстежуваних з елементарним рівнем розвитку готовності до професійної діяльності зміни мають нестабільний характер, якісні зміни не відбуваються, за профілем виразності особистісних якостей збігається із профілем працюючих фахівців-психологів на 24% лише у сфері загальнонародських цінностей. Це свідчить про відсутність розвитку готовності до професійної діяльності та неможливість досягнення професійного розвитку.

Обговорення. На основі виокремлених рівнів розвитку готовності до професійної діяльності студентів-психологів було визначено динаміку змін кількості студентів залежно від курсу навчання (рис. 2).

Таким чином, діяльні умови (процес навчання та виробничі практики) є детермінантом для переходу з одного рівня розвитку психологічної готовності до професійної діяльності на інший; ступінь сформованості особистісних умов (когнітивного, емоційного та мотиваційно-ціннісного компонентів) визначає напрям та швидкість переходу з одного рівня розвитку психологічної готовності до професійної діяльності на інший; для різних груп діяльні умови можуть як стимулювати, так і ускладнювати розвиток готовності до професійної діяльності студентів-психологів.

Висновки. Встановлено, що структура психологічної готовності до професійної діяльності у студентів-психологів є складним синтезом тісно взаємопов'язаних структурних компонентів. До них можна віднести мотиваційно-ціннісний, емоційний та когнітивний компоненти. При цьому мотиваційно-

ціннісний компонент є інтегруючим та посідає центральне місце. Критерієм визначення рівнів розвитку готовності до професійної діяльності студентів-психологів є ступінь сформованості когнітивного, емоційного та мотиваційно-ціннісного компонентів та особливості їхньої взаємодії. Виокремлено три рівні розвитку готовності до професійної діяльності студентів-психологів – актуальний, потенційний та елементарний.

На розвиток готовності до професійної діяльності студентів-психологів впливає сукупність особистісних та діяльнісних умов. Найважливіша умова розвитку готовності до професійної діяльності – рівень розвитку потребово-мотиваційного компонента, який інтегрує визначення рівня і характеру розвитку готовності. До особистісних умов, що визначають рівень розвитку готовності до професійної діяльності, належать рівень соціального інтелекту, емоційно-ціннісне ставлення до себе та узгодженість ціннісних орієнтацій за засобами та цілями. До діяльнісних умов, що визначають динаміку та напрям розвитку готовності до професійної діяльності, належать процес навчання та виробничі практики. Для обстежуваних із різним рівнем готовності діяльнісні умови можуть як стимулювати, так і ускладнювати її розвиток; на студентів-психологів з актуальним рівнем розвитку готовності до професійної діяльності процес навчання та виробничі практики справляють позитивний вплив; на студентів-психологів із потенційним рівнем розвитку готовності до професійної діяльності процес навчання справляє слабкий позитивний вплив, виробничі практики – позитивний вплив; на студентів-психологів з елементарним рівнем розвитку готовності до професійної діяльності процес навчання справляє слабкий позитивний вплив, виробничі практики – негативний вплив. Виходячи з вищезазначеного, освітній процес у ЗВО, що забезпечує підготовку студентів-психологів до професійної діяльності, має будуватися на основі актуального, потенційного та елементарного рівнів розвитку з урахуванням особистісних та діяльнісних умов.

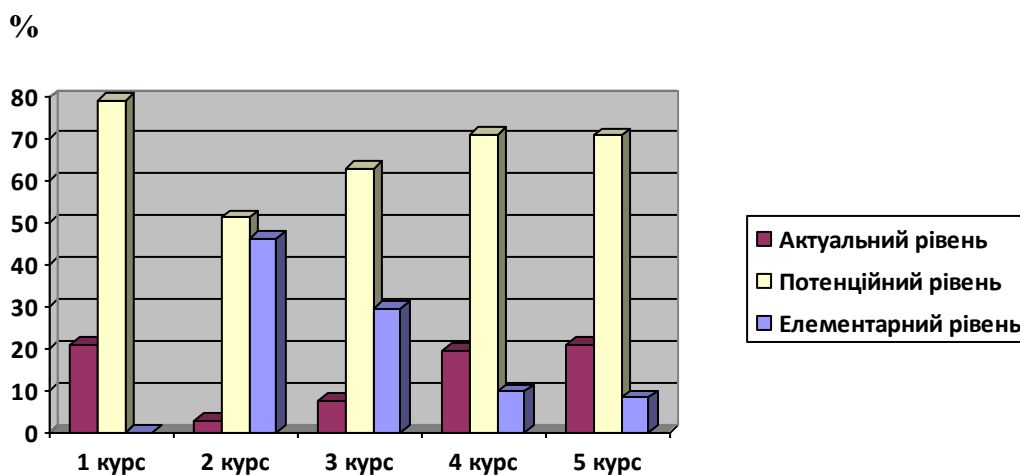

Рис. 2. Динаміка розвитку психологічної готовності студентів-психологів до професійної діяльності в процесі навчання

ЛІТЕРАТУРА

1. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с.

REFERENCES

1. Kokun, O. M. (2012). Psychologija profesijnogo stanovolennja suchasnogo fahivcja [Psychology of professional development of a modern specialist]: monografija. Kyiv: DP «Inform.-analit. agenstvo». 200 s. [in Ukrainian].

Oleksandr Safin,

*Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna,
St. Sadova, 2, Uman, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5745-8635>*

CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF PSYCHOLOGIST STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES

Abstract. *The article, based on the results of an empirical study, defines the personal and operational conditions for the development of psychological readiness for professional activity of psychology students in the process of studying at a higher education institution. In particular, it is noted that the structure of psychological readiness for professional activity among psychology students is a complex synthesis of closely interconnected structural components. They include motivational and value, emotional and cognitive components. At the same time, the motivational and value component is integrative and occupies a central place. The degree of formation of cognitive, emotional and motivational-value components and the peculiarities of their interaction is a criterion for determining the levels of development of readiness for professional activity of psychology students. Three levels of development of readiness for professional activity of psychology students are distinguished – actual, potential and elementary.*

The development of readiness for professional activity of psychology students is influenced by a combination of personal and operational conditions. The most important condition for the development of readiness for professional activity is the level of development of the need-motivational component, which integrates the determination of the level and nature of the development of readiness. The personal conditions that determine the level of development of readiness for professional activity include the level of social intelligence, emotional and value attitude towards oneself and consistency of value orientations by means and goals. The learning process and production practices belong to the operational conditions that determine the dynamics and direction of development of readiness for professional activity. Based on the above, the educational process in the institution of higher education should be built on the basis of actual, potential and elementary levels of development, taking into account personal and operational conditions.

Key words: *psychological readiness, psychology students, professional activity, cognitive component, emotional component, motivational and value component.*

Подано до редакції 31.10.2022